

למידה בגן והתפתחות אוריינית במעבר לבית הספר

פרדריק ג' מוריסון, קרול מקדונלד קונור ואנמארי הינדמן

תקופת המעבר מהגן לבית הספר (מגיל 3 ועד כיתה ג לערך) היא אבן דרך משמעותית וייחודית בהתפתחות האקדמית של ילדים. תקופה זו מאפשרת התנסות ויצירת תשתית אוריינית שתתרום להצלחת הילדים בשלבים המוקדמים של בית הספר ותכין אותם להמשך הלימודים. המאמר שלפנינו מתאר פרויקט התערבות¹ שביקש לבדוק את השפעת ההוראה הדיפרנציאלית על ניצני האוריינות² של ילדים בגיל הרך.

יתרונות של הוראה דיפרנציאלית בתקופת הגן לטווח קצר ולטווח ארוך מחקרים שבדקו תוכניות התערבות בגני ילדים ועקבו לאורך זמן אחר הילדים שהשתתפו בתוכניות אלה, הראו כי לטיפול ניצני קריאה יש יתרונות חברתיים וקוגניטיביים לטווח קצר ולטווח ארוך, במיוחד עבור תלמידים הנמצאים בסיכון לתת-הישגיות בגלל עוני, נכויות וגורמים נוספים. במחקרים נמצאו כמה פעילויות שמקדמות במיוחד את ההתפתחות השפתית והאוריינית של ילדים ואת מיומנויות הקריאה:

- שימוש בשיח מאתגר קוגניטיבי (שימוש בשפה עשירה, מורכבת, מגוונת ומאתגרת-חשיבה)
- חשיפה למילים נדירות
- קריאה משותפת המשתמשת בטכניקות של קריאה דיאלוגית³
- משחקים אורייניים (למשל: משחקים לתרגול מודעות פונולוגית וידע אורתוגרפי, וכן משחקים המעשירים את אוצר המילים, כמו התאמה בין בעל חיים לצאצא שלו או שיום תמונות)

הוראה מונחית מורה לעומת גישת הילד במרכז - מחלוקת מזויפת בין שתי גישות כאשר סוקרים את הספרות המחקרית על ניצני האוריינות בגן, קיימת לכאורה מחלוקת סביב השאלה מהי הגישה היעילה ביותר לפיתוח כישורים אורייניים לילדי הגן. 1. גישת ההדרכה המפורשת - גישה התומכת בהדרכה מפורשת של מיומנויות לימודיות⁴ בסיסיות ביוזמת הגננת. התערבות ישירה מוקדמת, באמצעות הוראה מפורשת של המיומנויות האורייניות

¹ פרויקט התערבות - הפעלת תוכנית שמבקשת לענות על צורך או בעיה מסוימים בקרב אוכלוסייה מוגדרת ומלווה במחקר שבוחן את השפעת התוכנית ויעילותה.

² ניצני אוריינות - המונח "ניצני אוריינות" מתייחס לגילוייה הראשונים של השפה הכתובה שיתרמו ללימוד הקריאה בהמשך. ביניהם:

ידע אותיות - הכרת אותיות האלף-בית בצורתן ובשמן וזיהוי צליליהן.

מושגי דפוס - התמצאות בספר ובמוסכמות הכתב.

מודעות פונולוגית - היכולת לזהות הרכב צלילי של מילה.

כישורים לשוניים - אוצר מילים ודקדוק.

כישורי שיח - התאמת השפה לנסיבות וניסוח בהיר ומאורגן של טקסטים מסוגים שונים.

³ קריאה דיאלוגית (או אינטראקטיבית) היא קריאה קולית המלווה בדיאלוג בין הקורא למאזין. קריאה כזו יכולה לכלול שאילת

שאלות על התוכן הנקרא, הרחבת משמעויות של מילים, הבהרת פירושי מילים חדשות וקישור של הטקסט למציאות.

⁴ מיומנויות לימודיות (או אקדמיות) הן אוסף של כישורים או יכולות נרכשות, המאפשרים לבצע פעולות שמובילות ללמידה יעילה מבחינת משאבי זמן ואנרגיה. בין המיומנויות הלימודיות שאפשר לפתח בשלב הקדם יסודי נכלל למצוא: פיתוח מיומנויות דיבור, הרחבת אוצר מילים, הכרת אותיות האלף-בית, פיתוח מודעות פונולוגית, הבנת הנשמע, ניצני קריאה, התחלת כתיבה ועוד.

(למשל: הכרת האותיות, ניסוח ברור של משפט ועוד. ראו פירוט רחב של מיומנויות בתוכנית [תשתית לקריאה וכתובה בגן](#)) יכולה לקדם את הילדים שמגיעים למערכת החינוך עם פערים אורייניים ולהכין את הילדים לבית הספר בצורה טובה יותר.

2. גישת הילד במרכז - גישה שמעמידה במרכז למידה ביוזמת הילד באמצעות גילוי ומשחק. התומכים בגישה זו נוטים לייחס לילדי גן סקרנות טבעית ולמידה פעילה.

עדויות חדשות המבוססות על מחקר ועל דיווחי גננות מצביעות על-כך שהדיכוטומיה בין שתי הגישות היא מוטעית. בדומה למחלוקת שבין השיטה הפונטית לבין השפה כמכלול בהקניית הקריאה המוקדמת⁵, גם במקרה הזה התשובה היא איזון בין שתי הגישות. מחקרים מצאו שתוכניות לימודים מאוזנות, המשלבות בין שתי הגישות, הניבו יותר הישגים חינוכיים וחברתיים לטווח קצר וארוך לילדי הגן מאשר תוכניות שהדגישו גישה אחת על-פני האחרת. תוכנית הלימודים בגישה המאוזנת משלבת בין מידה רבה של הנחיית גננת בתכנים ספציפיים, לבין מידה רבה של פעילויות ביוזמת הילד שהגננת נענית להן.

הוראה דיפרנציאלית

כאשר מתכננים את ההוראה בגישה המאוזנת, חשוב לשים לב כיצד לבנות תוכנית עבודה מותאמת לכל ילד. עדויות מצטברות מראות כי יעילותן של פעילויות הוראתיות תלויה בכישוריו של כל תלמיד. לדוגמה, ילדי גן שהראו בתחילת השנה הישגים נמוכים מהממוצע בזיהוי אותיות ובזיהוי מילים, התקדמו יותר כאשר הושקע זמן רב יותר בפעילויות שהתמקדו בצופן האלף-בית. לעומת זאת, ילדים שהגיעו לגן עם הישגים גבוהים, התקדמו יותר כאשר הוקדש יותר זמן לפעילויות שהתמקדו במשמעות (למשל: הסבר על משמעותה של מילה שתורם להרחבת אוצר מילים, קריאת ספר לילד תוך שיתוף הילד ודיון על מה שקראו, המצאת סיפור בעקבות תמונה, ועוד).

כיצד בוחנים תוכניות הוראה ומתאימים אותן לצורכי הילדים?

ממדי הוראה

בתצפיות שערכו החוקרים בגנים נמצא שבמהלך יום לימודים ילדים חווים מגוון רחב של פעילויות שהולמות כמה סוגים של תוכניות לימודים. התוכניות שנבחנו התמקדו בשלושה ממדי הוראה:

1. היוזמה ללמידה – מי יוזם את הפעילות האוריינית - הילד? הגננת? שניהם יחדיו?

מי יוזם את הלמידה?	הגננת	הגננת והילד ביחד	הילד
הסבר	פעילות ביוזמת גננת - הגננת היא זו שיוזמת את הפעילות	פעילות ביוזמת גננת- ילד - הגננת מעורבת באופן פעיל ונענית לצורכי הילד	פעילות ביוזמת הילד (הילד פועל באופן עצמאי ללא התערבות מבוגר)
דוגמה	הקראת ספר ללא דיון	קריאה אינטראקטיבית, תוך כדי הצבת פיגומים ושאלות שאלות, פעילות המתבצעת בשת"פ בין הגננת לילד	הילד מעמיד פנים שהוא קורא או מקריא ספר לחבר, הילד מנסה לכתוב דבר מה בעצמו

⁵ להרחבה על השיטה הפונטית והשפה כמכלול ועל המחלוקת אפשר לקרוא במאמר "קמץ אלף א" של אסתי בן מנחם.

2. **פעילות ממוקדת צופן לעומת פעילות ממוקדת משמעות** - ממד זה מתרכז בפעילויות המקדמות התפתחות אוריינית ושפה. ילדי הגן אמנם לא לומדים לקרוא, אך יש פעילויות מסוימות בגן שיכולות לקדם את התפתחותם האוריינית, כולל הכרת אותיות האלף-בית ומודעות פונולוגית.
- פעילויות ממוקדות-צופן** יכולות להיות: הקניית שמות האותיות וכתיבתן, חריזת מילים, קישור בין אותיות לצלילים שהן מייצגות ופענוח מילים (קידוד פונולוגי).
- פעילויות ממוקדות-משמעות** מתוכננות לעזור לילדים להבין מילים וקטעי טקסט, להבין סיפורים ושירים, להבין מה קוראים להם ומה הם קוראים בעצמם ולהעשיר את כישורי ההבנה וההבעה שלהם בשפה דבורה ובהמשך גם כתובה. למשל: הסבר על משמעותה של מילה (הרחבת אוצר מילים), קריאת ספר לילד תוך שיתוף הילד ודיון על מה שקראו.
3. **הוראה פרטנית התואמת את רמת הילד לעומת הוראה כיתתית** - ממד זה מתייחס למידה שבה ההוראה מתרחשת במליאה, לכלל ילדי הגן, או באופן פרטני. פעילויות שפתיות ואורייניות תואמות רמת-הכיתה יהיו כאלה שבהן כל הילדים עושים את אותו הדבר. למשל, כאשר הגננת מקריאה ספר לכל הילדים היושבים במעגל, או כאשר ילדים עובדים בקבוצות קטנות, או לבד, אך עוסקים באותו דבר, זוהי הוראה התואמת את רמת הכיתה.
- לעומת זאת, הוראה פרטנית המותאמת לרמת הילד מתייחסת לילדים בכיתה אחת המעורבים באותו הזמן בפעילויות מגוונות. גננות יכולות ללמד בקבוצות שונות כל ילד לפי רמתו, או לעבוד עם ילדים באופן יחידני, למשל, להדריך ילד אחד בפינת פעילות כלשהי בזמן שהשאר עוסקים בפעילויות אחרות.

התחשבות בכישוריו האישיים של כל ילד

היכרות עם כישוריו של כל ילד ומידע על רמת התפקוד שלו מאפשרים להתאים את ההתנסויות הלימודיות שעשויות להעצים את הישגיו בצורה הטובה ביותר. רמת הכישורים של הילד בכל נקודת זמן משקפת את השפעת ההתנסויות האורייניות הקודמות שהילד חווה בגן או במסגרת הבית. עדויות מצטברות מראות שכמה כישורים אורייניים, המתפתחים בתקופת הגן, מנבאים באופן עקבי הצלחה בקריאה והישגים אקדמיים. בין הכישורים האורייניים האלה: הכרת אותיות האלף-בית, מודעות פונולוגית, זיהוי מילים, ניצני כתיבה. גם כישורי שפה, ובמיוחד אוצר מילים, מנבאים באופן עקבי הצלחה בקריאה. התנסויות עשירות וממוקדות-משמעות בעת קריאת ספר, במיוחד בתקופת הגן, מקדמות התפתחות שפתית של ילדים צעירים.

מחקר על אינטראקציות הוראה

צוות הכותבים ערך תצפיות במסגרת כמה מחקרים ובחן אינטראקציות של ילד-הוראה מגיל הגן ועד כיתה ג. במחקר הוערכו ילדים ללא צרכים מיוחדים באמצעות שני מבחנים (בתחילת שנת הלימודים ובסופה) שבדקו ידע אותיות, פענוח מילים ואוצר מילים.

במחקרים אלה נמצא כי קיימת שונות רבה הן בין כיתות הגן השונות והן בין ילדים באותה כיתה בכמות ובסוגי פעילויות מקדמות שפה ואוריינות שהשתתפו בהן.

כמו-כן, נמצא שהשיפור במיומנויות אורייניות ובאוצר מילים בעקבות פעילויות הוראה שונות היה מותנה ברמה ההתחלתית של הילד במיומנויות אלה.

נמצאו כמה קשרים בין סוגי פעילויות, או אופי ההנחיה, לבין הישגי התלמידים בכישורי שפה שונים, כפי שיפורטו בטבלה שלהלן:

פעילויות הממוקדות במשמעות, התורמות להתפתחות אוצר מילים, התקיימו גם בהנחיית גננת וגם בפעילויות עצמאיות ביוזמת הילדים		פעילויות הממוקדות בצופן התקיימו רק בהנחיית גננת, או כפעילות משותפת של ילד וגננת	מיקוד תשומת הלב ביוזמת גננת/גננת וילד/ ילד	ממדי הוראה
השקעה בפעילויות הממוקדות במשמעות תרמה להתפתחות אוצר המילים		השקעה בפעילויות הממוקדות בצופן, תרמה לשיפור ההישגים ברכישת אותיות הא"ב וזיהוי מילים	מיקוד הפעילות: צופן מול משמעות	
שיעור ההשפעה של פעילות שממוקדת בצופן בקבוצה קטנה, היה גבוה פי עשרה מזו של אותה פעילות שהתקיימה במליאת הגן			הוראה ברמת כיתה/ילד	
בילוי זמן ארוך יותר במשחקים שיפר את אוצר המילים של הילדים, במיוחד בקרב ילדים עם אוצר מילים התחלתי נמוך יחסית	ילדים שהשיגו ניקוד התחלתי גבוה יחסית התקדמו בפעילויות שהיו ממוקדות במשמעות בהנחיית גננת-ילד יותר מילדים בעלי ניקוד התחלתי נמוך	בעקבות עיסוק בפעילויות ממוקדות בצופן בהנחיית הגננת - ילדים שהראו הישגים נמוכים בזיהוי אותיות ומילים בתחילת התהליך התקדמו במיומנויות אלה יותר מילדים שהראו הישגים גבוהים בתחילת הדרך.		רמת כישורי הילד – ממצאים מרכזיים

ממצאי המחקר הזה ומחקרים נוספים תומכים בעמדה שהוראה מפורשת של אותיות, צלילי אותיות, קידוד פונולוגי ומוזעות פונולוגית, ביחד עם התנסויות עשירות ממוקדות-משמעות, עשויות להניב תוצאות טובות יותר מאשר תוכניות המתרכזות רק בצופן.

פעילויות מפורשות הממוקדות בצופן ומתקיימות בהנחיה משותפת של גננת וילד יכולות לתרום במיוחד לילדי גן שהראו כישורים אורייניים חלשים יותר בתחילת השנה. פעילויות להקניית אותיות וקשרים בין אותיות לצלילים ניתנו במסגרת שירים, עבודות יצירה ומשחקים, וגם במסגרת משחקי דרמה (למשל קריאת תפריט במסעדה, או מרשם כשמעמידים פני רופא).

פעילויות מפורשות שהיו ממוקדות במשמעות תרמו באופן מובהק לרכישת מיומנויות המקדמות פענוח מילים והתפתחות אוצר מילים. לכן, חשוב מאוד לשלב בסדר היום של הגן גם פעילויות כגון: קריאה לילדים, שיתוף, דיון ופעילויות ממוקדות-משמעות אחרות.

מסקנות והשלכות

המחקר בעשורים האחרונים מראה כי תקופת המעבר מהגן לבית הספר ממלאת תפקיד מרכזי בעיצוב המסלול האקדמי של הילדים. ככל שהמחקר מתפתח מתבהרת התרומה הייחודית של התנסות מוקדמת למעבר מוצלח לבית הספר. המאמר מדגיש את חשיבות האינטראקציה בין כישורי הילד לשיטת ההוראה, כדי להבין כיצד ומדוע ילדים מתקדמים או לא מתקדמים אקדמית במעבר מכיתה לכיתה, ומדגים את כוחה של הוראה יחידנית ומותאמת בשיפור התקדמות הילדים מבחינה אוריינית. מסקנה נוספת העולה מן המחקר מדגישה את חשיבותם של משחקים, פעילות שכפי שהראה המחקר, מעשירה מאוד את אוצר המילים של הילדים.

לסיכום, מסקנות המחקר מראות כי מה שנחשבת הוראה איכותית וטובה לילד אחד יכולה להיות הוראה לא מועילה לאחר. כדי שההוראה תהיה יעילה, נדרשת הערכה מוקדמת ומתמשכת של הצדדים החזקים והחלשים בפרופיל הכישורים האורייני של הילד. על המורים להכיר את הכישורים ואת ההתנסויות האורייניות הקודמות של התלמידים הבאים לכיתתם בתחילת השנה, על מנת שיוכלו לתכנן את ההוראה ולהתאימה כבר

מההתחלה ומבלי שרצף ההתקדמות של הילדים ייעצר. בנוסף לכך, התמקדות בהוראה יחידנית מדגישה את תהליך הלמידה של כל הילדים ולא רק את צמצום הפערים בין ילדים באותה הכיתה.